

## РОЗМЕЖУВАННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ, ЗАКРІПЛЕНИХ У СТАТТІ 293 ЦИВІЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

*А.О. Матвійчук*

*здобувач кафедри цивільного та господарського права  
ВНЗ «Національна академія управління»*

**Постановка проблеми.** Статтею 293 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) закріплено право кожної особи на безпечне для життя і здоров'я довкілля [1]. У науці висловлена думка, що під цією назвою закон об'єднує чотири особисті немайнові права, а саме:

- на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- на достовірну інформацію про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту;
- на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту);
- на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо [2, с. 712].

Усі зазначені особисті немайнові права пов'язані з довкіллям і так чи інакше – з навколишнім природним середовищем: абсолютно всі харчові продукти мають природне походження, причому деякі стають такими без жодної промислової обробки – вода, сирі фрукти, овочі, гриби, риба, яйця тощо, а характеризуючи будь-які умови праці, проживання, навчання та й взагалі перебування будь-де неможливо оминати повітря (його чистота, вологість, запахи, рівень шуму та ін.). Відтак є потреба у розмежуванні особистих немайнових прав на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Різні аспекти перелічених вище особистих немайнових прав розглядалися у працях таких авторів, як: М.М. Малєїна, Л.В. Малюга, І. Боровська, І.В. Спасибо-Фатєєва, Р.О. Стефанчук, В.С. Толстой, М. Краснова, І.Я. Сенюта, О.О. Пунда, О.І. Юриш, О.І. Красовський, М.І. Ковальов, Л.О. Красавчикова, М.М. Малєїна, У.П. Бек, О. Стасів, А.О. Матвійчук та ін.

Водночас, як нам відомо, питання розмежування зазначених особистих немайнових прав, досліджується вперше.

**Мета статті** полягає у розмежуванні особистих немайнових прав, об'єднаних під спільною назвою у ст.293 ЦК України [1]. Однак у рамках цієї статті ми оберемо не всі 4, а лише 3 з названих прав, а саме: на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на

належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо, об'єктом яких є предмети матеріального світу.

**Основні результати дослідження.** Для початку зауважимо, що стилістичне рішення законодавця об'єднати три досліджувані права в одній статті, як видається, ґрунтувалися на тому, що зазначені права так чи інакше стосуються взаємодії фізичної особи і довкілля у широкому значенні цього слова, тобто всього, що оточує людину. Однак, керуючись цією логікою, назва ст. 293 ЦК України повинна була б не дублювати назву одного з особистих немайнових прав, передбачених нею, а навпаки – бути узагальнюючою [1]. Водночас нелегко підібрати таку узагальнюючу назву для суб'єктивних прав, спільні ознаки яких обмежуються тим, що всі вони є особистими немайновими, що забезпечують природне існування фізичної особи.

Суб'єктами окреслених суб'єктивних прав є лише фізичні особи. Однак, якщо суб'єктом особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище є фізична особа в будь-який момент свого життя, незалежно від того, де вона знаходиться і що робить, то про два інші суб'єктивні права цього не скажеш. Суб'єктом особистого немайнового права на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) є фізична особа – споживач, а суб'єктом особистого немайнового права на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо – фізичні особи – працівники, студенти, школярі, вихованці, засуджені, військовослужбовці та ін., тобто фізичні особи, які виконують певну соціальну роль або знаходяться у визначеному місці (наприклад: пасажери, пацієнти, мешканці конкретного житла тощо).

Зобов'язаною особою у відносинах щодо забезпечення особистого немайнового права на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) виступають виробники та продавці продуктів споживання; у відносинах щодо забезпечення особистого немайнового права на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо – відповідно роботодавці, навчальні заклади, органи та установи Збройних сил України, установи охорони здоров'я, власники/користувачі сусідніх жилих приміщень, організації інфраструктури (вокзали, аеропорти, порти та ін.) та ін., тобто суб'єкти, які безпосередньо або опосередковано забезпечують перебування особи у певному місці, незалежно від причин та мети такого перебування. Натомість у відносинах щодо забезпечення особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище зобов'язаною стороною виступають усі та кожен суб'єкт права. Таким чином, особисті немайнові права на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) та на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо є відносними, у той час як особисте немайнове право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище – абсолютним.

Об'єкти досліджуваних особистих немайнових прав також різняться. Ними є, відповідно: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові про-

дукти та предмети побуту), належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо. Водночас саме в частині об'єкта можливе, так би мовити, перехрещення досліджуваних суб'єктивних прав, про що зазначалося у меті цієї статті. На наш погляд, розмежовувати їх слід з урахуванням такого. Об'єктом особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище є безпосередньо навколишнє природне середовище як матеріальне немайнове благо у його визначенні, відображеному у природоохоронному законодавстві, тобто як сукупність природних і природно-соціальних умов та процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і не використовувані в економіці в даний період (земля, надра, води, атмосферне повітря, ліс та інша рослинність, тваринний світ), ландшафти та інші природні комплекси [3]. Об'єкти природного походження, вилучені з навколишнього природного середовища, перетворюються на продукти споживання, наприклад: плоди на дереві, вода у річці, ґрунт – частина навколишнього природного середовища; зірвані плоди, бутильована вода, ґрунтові суміші для вирощування рослин у домашніх умовах – продукти споживання. А якщо таке вилучення робить сам суб'єкт особистого немайнового права, наприклад, власноручно вирощує плоди кукурудзи, однак не може скористатися плодами своєї праці, оскільки плоди стали отруйними внаслідок аварії на сусідньому заводі хімічної промисловості? У такому випадку, на наш погляд, з урахуванням викладеної нами позиції щодо зобов'язаних суб'єктів, йтиметься про порушення особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище. Що стосується стану повітря як умови праці, проживання, навчання тощо та як складової навколишнього природного середовища, то розмежувати їх можна з урахуванням такого. По-перше, на відміну від навколишнього природного середовища умови праці, проживання, навчання тощо є завжди територіально дуже обмежені: навчальний клас, житло, лікарняна палата, місце праці тощо, а відтак мова йтиме про стан повітря виключно у конкретному місці. По-друге, як вже відмічалось, зобов'язаний суб'єкт у праві на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо завжди конкретно визначений: у кожному конкретному випадку законодавство визначає особу, на яку покладається обов'язок та відповідальність за забезпечення належних, безпечних та здорових умов. По-третє, оскільки зобов'язаний суб'єкт визначений, очевидно, що саме в його силах не просто впливати, а контролювати відповідні умови праці, проживання, навчання тощо, причому такий контроль має об'єктивні межі.

Оскільки мова йде про такі самостійні суб'єктивні права, очевидно, що кожне з них має свою структуру, що виражається у зв'язку елементів – юридичних можливостей (правомочностей), наданих суб'єкту [4, с. 530]. Структура особистого немайнового права на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище вже розглядалася нами у попередніх публікаціях [5, с. 26-30]. У структурі особистого немайнового права на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) слід вказати на можливість придбавати, зберігати, використовувати предмети побуту, а також можливість придбавати, зберігати та споживати харчові продукти за

відсутності шкідливого впливу на організм людини та його прямої загрози; можливість відмовитися від вчинення будь-якої з перелічених дій; можливість вільного вибору серед названих предметів на основі інформованості про їх властивості, характер впливу на організм людини, спосіб використання та ін.; правомочність вимагати від усіх зобов'язаних суб'єктів права виконання покладених на них обов'язків, у тому числі обов'язку не порушувати зазначене суб'єктивне право; правомочність на захист усіма дозволеними способами, у тому числі самозахист. Структура особистого немайнового права на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо конкретизована у галузевому законодавстві. Узагальнюючи, можна зазначити, що структуру права становить можливість перебувати та виконувати певні функції (навчальні, трудові тощо) в умовах, що є безпечними, здоровими та належними; відмовитися від перебування та/або виконання функцій в умовах, що не відповідають вказаним критеріям; правомочність вимагати від усіх зобов'язаних суб'єктів права виконання покладених на них обов'язків, у тому числі обов'язку не порушувати зазначене суб'єктивне право; правомочність на захист усіма дозволеними способами, у тому числі самозахист; правомочність вимагати від усіх зобов'язаних суб'єктів права виконання покладених на них обов'язків, у тому числі обов'язку не порушувати зазначене суб'єктивне право; правомочність на захист усіма дозволеними способами, у тому числі самозахист.

Кожному з досліджуваних прав кореспондують свої обов'язки. Спільними для них є обов'язки, закріплені у Конституції України:

1). Кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 66) [6].

2). Кожен зобов'язаний відшкодувати завдані ним збитки (ст.66) [6].

3). Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (ст.41) [6]; ця норма продубльована у ст. 319 Цивільного кодексу України [1].

Водночас кожне з прав має власний набір специфічних обов'язків. Обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, вже досліджувалися нами у попередніх публікаціях [7, с. 16-21].

Серед обов'язків, що кореспондують особистому немайновому праву на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту) назвемо такі:

1) продавець (виробник, виконавець) зобов'язаний передати споживачеві продукцію належної якості, а також надати інформацію про цю продукцію (ч.1 ст.6 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

2) продавець (виробник, виконавець) на вимогу споживача зобов'язаний надати йому документи, які підтверджують належну якість продукції (ч.2 ст.6 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

3) виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити використання продукції за призначенням протягом строку її служби, передбаченого норматив-

ним документом або встановленого ним за домовленістю із споживачем, а в разі відсутності такого строку – протягом десяти років (абз.1 ч.5 ст.6 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

4) виробник (виконавець) зобов'язаний забезпечити технічне обслуговування та гарантійний ремонт продукції, а також її випуск і поставку для підприємств, що здійснюють технічне обслуговування та ремонт, у необхідному обсязі та асортименті запасних частин протягом усього строку її виробництва, а після зняття з виробництва – протягом строку служби, в разі відсутності такого строку – протягом десяти років (абз.2 ч.5 ст.6 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

5) виробник (виконавець) забезпечує належну роботу (застосування, використання) продукції, у тому числі комплектуючих виробів, протягом гарантійного строку, встановленого нормативно-правовими актами, нормативними документами чи договором, а також безпечність продукції для життя, здоров'я, майна споживачів і навколишнього природного середовища протягом строку його придатності (частини 1 та 3 ст.7 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

6) задовольнити вимоги споживача у разі придбання ним продукції з неналежної якості (ст.8 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

7) продавець (виконавець) зобов'язаний надати споживачеві достовірну і доступну інформацію про найменування, належність та режим роботи свого підприємства (ч.3 ст.17 Закону України «Про захист прав споживачів») [8];

8) відшкодувати шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції (ч.1 ст.7 Закону України «Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції») [9].

Обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо розпорочені у різних актах галузевого законодавства. Наприклад, стосовно обов'язків, що кореспондують особистому немайновому праву на належні, безпечні і здорові умови праці слід назвати такі:

1) Обов'язок роботодавця під час укладання трудового договору проінформувати працівника під розписку про умови праці та про наявність на його робочому місці небезпечних і шкідливих виробничих факторів, які ще не усунуто, можливі наслідки їх впливу на здоров'я та про права працівника на пільги і компенсації за роботу в таких умовах відповідно до законодавства і колективного договору (ч. 2 ст. 5 Закону України «Про охорону праці») [10].

2) Обов'язок роботодавця допускати осіб до виконання робіт підвищеної небезпеки та тих, що потребують професійного добору, лише за наявності висновку психофізіологічної експертизи (ч.3 ст.5 Закону України «Про охорону праці») [10].

3) Обов'язок роботодавця сплачувати внески на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (ч.4 ст.5 Закону України «Про охорону праці», ч.3 ст.6 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку

на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності») [10; 11].

4) **Обов'язок роботодавця** забезпечити відповідність умов праці на робочому місці, безпеки технологічних процесів, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва, стану засобів колективного та індивідуального захисту, що використовуються працівником, а також санітарно-побутових умов вимогам законодавства (ч. 1 ст. 6 Закону України «Про охорону праці») [10].

5) **Обов'язок конструктора, замовника будівництва та ін.** забезпечити відповідність виробничих будівель, споруд, машин, механізмів, устаткування, транспортних засобів, що вводяться в дію після будівництва (виготовлення) або реконструкції, капітального ремонту тощо, та технологічних процесів вимогам нормативно-правових актів з охорони праці (ч.1 ст.21 Закону України «Про охорону праці») [10].

6) **Обов'язок роботодавець** одержати дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки та на експлуатацію (застосування) машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки (ч.3 ст.21 Закону України «Про охорону праці») [10].

Серед обов'язків, що кореспондують особистому немайновому праву на належні, безпечні і здорові умови навчання назвемо такі:

1) **Обов'язок місцевих органів виконавчої влади** організувати безкоштовне медичне обслуговування в системі освіти (ст.24 Закону України «Про освіту») [12].

2) **Обов'язок місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, керівників навчальних закладів** організувати харчування (ст. 25 Закону України «Про освіту») [12].

3) **Обов'язок щодо забезпечення безпечних і нешкідливих умов навчання, праці та виховання у навчальних закладах, що покладається на їх власника або уповноважений ним орган, керівника навчального закладу** (ст.26 Закону України «Про освіту») [12].

4) **Обов'язок педагогічних та науково-педагогічних працівників захищати дітей, молодь від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам** (ч.8 ст.56 Закону України «Про освіту») [12].

Особистому немайновому праву засуджених на належні, безпечні і здорові умови перебування в установах виконання покарань відповідає обов'язок адміністрації таких установ організувати працю засуджених з урахуванням усіх передбачених законодавством норм з охорони праці, забезпечити можливість побачень, отримання передачі, користування мобільним зв'язком, забезпечити належне матеріально-побутове забезпечення в установленому порядку, заборона безпідставного примусового переривання сну у нічний час (ст. 8 Кримінально-виконавчого кодексу України) та ін. [13].

**Висновки.** Як бачимо, між особистими немайновими правами на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту),

на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо більше відмінного, аніж спільного. Стилiстичне рiшення законодавця об'єднати вказані права в одній статті ще й під назвою, яка дублює назву одного з передбачених нею прав, є вкрай невдалим, оскільки не несе в собі смислового навантаження і лише змушує правників до пошуку обґрунтованих причин та очікуваних наслідків такого об'єднання. Такий підхід закладає протиріччя у правову норму, а відтак ускладнює її розуміння і застосування. Для усунення вказаного недоліку пропонується розділити ст.293 ЦК України на три самостійні статті під такими назвами: ст.293 «Права у сфері охорони навколишнього природного середовища», до якої увійдуть право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище та право на інформацію, що стосується навколишнього природного середовища; ст. 294 «Право на безпечні продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту)»; ст. 295 «Право на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо».

### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV// Голос України. – 2003. – 12 бер.
2. *Стефанчук Р.О.* Право на безпечне для життя і здоров'я довкілля/ Р.О.Стефанчук// Цивільний кодекс України: правникам, нотарям, адвокатам, суддям, викладачам, студентам. – Х. : Страйд, 2009-. – (Серія «Коментарі та аналітика»). – Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / [Т. В. Бобко та ін.]; за ред. І.В. Спасибо-Фатеєвої, 2010. – 766 с.
3. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
4. *Скакун О.Ф.* Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. / О.Ф. Скакун. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
5. *Матвійчук А.О.* Особисті немайнові відносини з приводу сприятливого навколишнього природного середовища: структура суб'єктивного права / А.О. Матвійчук // Юридична наука. – К., 2013. – № 2. – С. 25-33.
6. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996 р. – № 30. – Ст. 141.
7. *Матвійчук А.О.* Цивільно-правові обов'язки, що кореспондують особистому немайновому праву на сприятливе навколишнє природне середовище / А.О. Матвійчук // Юридична наука. – 2013. – № 7. – С. 15-22.
8. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 № 1023-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991 р. – № 30. – Ст. 379.
9. Про відповідальність за шкоду, завдану внаслідок дефекту в продукції: Закон України від 19.05.2011 № 3390-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – №47. – Ст.531.
10. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. – № 49. – Ст. 668.
11. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999 р. – № 46. – Ст. 403.

12. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991 р. – № 34. – Ст. 451.

13. Кримінально-виконавчий кодекс: Кодекс України від 11.07.2003 № 1129-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004 р. – № 3. – Ст. 21.

### **Матвійчук А.О. Розмежування особистих немайнових прав, закріплених у ст. 293 Цивільного кодексу України**

*У статті на основі порівняльного аналізу особистих немайнових прав на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище, на безпечні для фізичної особи продукти споживання (харчові продукти та предмети побуту), на належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання тощо вироблено підхід, що дозволяє розділити ці права у разі їх конкуренції внаслідок часткової єдності об'єктів цих прав – предметів матеріального світу, що є складовими або похідними навколишнього природного середовища. Запропоновано зміни до ст.293 Цивільного кодексу України з метою усунення існуючих у ній протиріч.*

**Ключові слова:** безпечне навколишнє природне середовище; безпечне довкілля; безпечні продукти споживання; належні, безпечні і здорові умови праці, проживання, навчання.

### **Матвейчук А.А. Разграничение личных неимущественных прав, предусмотренных ст. 293 Гражданского кодекса Украины**

*В статье на основании сравнительного анализа личных неимущественных прав безопасную для здоровья и жизни окружающую природную среду, на безопасные для физического лица продукты потребления (пищевые продукты и предметы быта), на надлежащие, безопасные и здоровые условия труда, проживания, обучения и т.д. выработан подход, позволяющий разграничить эти права в случае их конкуренции вследствие частичного единства объектов этих прав – предметов материального мира, являющихся составляющими или производными от окружающей природной среды. Предложены изменения к ст.293 Гражданского кодекса Украины с целью устранения существующих в ней противоречий.*

**Ключевые слова:** безопасная окружающая природная среда; безопасная окружающая среда; безопасные продукты потребления; надлежащие, безопасные и здоровые условия труда, проживания, обучения.

### **Matviichuk A.O. Delimitation of Personal Non-Property Rights, Stated In the Article 293 of the Civil Code of Ukraine**

*In this article an approach is proposed to delimitate personal non-property rights to safe for life and health natural environment, to safe for a natural person consumer products (food and household items), and to proper, safe and healthy conditions of work, living, studding etc. in case of their concurrency based on partial unity of the objects of these rights – items of material world, which are part or come from natural environment. The mentioned approach is based on comparison study of the named subjective rights. Some suggestions to the article 293 of the Civil Code of Ukraine were made in order to adjust differences of this norm.*

**Key words:** safe natural environment; safe environment; safe consumer products; proper, safe and healthy conditions of work, living, studding etc.

Стаття надійшла до редакції 15.08.2014.